

UDK: 316.347(4-191.2)
323.1(4-191.2)
316.42(4-191.2)
Prethodno priopćenje
Primljeno: 03. 12. 1996.

Emil Heršak

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

E-mail: emil.hersak@zg.tel.hr / ehersak@public.srce.hr

ETNIČKA TEORIJA I NEKI PRIMJERI IZ SREDNJE EVROPE*

SAŽETAK

Rad je pokušaj povezivanja etničke teorije s nekim povijesnim primjerima, poglavito iz Srednje Evrope, iako se autor također osvrće i na današnje procese u Zapadnoj Evropi. Etnička teorija Fredrika Bartha, koja pretpostavlja da se etnije razvijaju u interakciji s drugim etnijama, pri čemu se etničke granice definiraju na temelju "proizvoljnog" izbora kulturne građe, pruža tek djelomično objašnjenje za povijesno iskustvo iz Srednje Evrope. Primijenjena na današnju Zapadnu Evropu koja se ujedinjuje u maastrichtskom duhu, Barthova teorija značila bi da etničke granice zapravo jačaju usporedo s razvitkom evropskih integracijskih procesa, i ne obratno, tj. gospodarska, politička i kulturna integracija ne bi dovela da slabljenja etničnosti. S druge strane, nije uvjerljiva Barthova postavka o proizvoljnosti odabira građe iz kulturnog inventara u obilježavanju etničkih granica. Sama povijest je objektivan čimbenik koji određuje koje će kulturne ili ine osobitosti poprimiti etnodiferencijsko značenje. Novije dorade ove teorije, koje - između ostaloga - ističu ulogu društvenih elita u etničkom razvitku, također nailaze na poteškoće kad se pokušavaju primijeniti na povijesnu građu. Elite mogu, eventualno, utjecati na artikulaciju ponekih etničkih osobitosti, ali povijest konačno određuje koje artikulacije "prolaze", a koje ne. Iskustva bivšeg Habsburgovskog carstva, kao i njegovih "država nasljednica", pokazuju da modeli "etničkog inženjeringa" izvedeni "odozgo" uglavnom nisu uspjeli. Dakako, autor ne poriče stanovit subjektivan čimbenik, odnosno slobodan izbor, u etničkom procesu. Na kraju rada ponuđena je definicija koja, u osnovi, zamišlja etničnost kao transgeneracijski integracijski čimbenik društvenih zajednica.

KLJUČNE RIJEČI: etničnost, Srednja Evropa, povijest, društvena integracija, granice, etnički razvitak
KEY WORDS: ethnicity, Central Europe, history, social integration, boundaries, ethnic development

Zacijelo je razumljiv obnovljen interes koji se u posljednje vrijeme pojavljuje za povijesne tvorevine kao što je bilo, primjerice, Habsburgovsko carstvo, država

* Tekst je hrvatska verzija referata na ruskome jeziku ("Этничность как форма интеграции /теоретические проблемы и некоторые примеры стран центральной Европы/"), što ga je autor iznio na skupu *Povijesno-kulturna situacija u Srednjoj Evropi: integracija i nacionalna specifičnost, 1867-1918*, održanom u Moskvi 27-29. studenom 1996, u Institutu za slavistiku i balkanistiku Ruske akademije znanosti.

koja je između 1867. i 1918. postojala u svom završnom austrijsko-ugarskom dvoznačju. Naime, s jedne strane, prije samo nekoliko godina raspao se sustav "država nasljednica" Austro-Ugarske, i to u sjeni istodobnog raspada Sovjetskog Saveza, koji je, dašto, mnogo jače obilježavao i uvelike određivao evropsku i svjetsku zbilju u razdoblju od 1918. do nedavnog "sloma". Nije ovdje mjesto za analizu očitih međusobnih povezanosti tih dvaju raspada. Želimo samo istaknuti da prizor "sloma" zaključuje jednu povijesnu epohu, te nas vraća, logički, na *status quo ante*, na razmišljanje o stanju koje je prethodilo tek propalom poretku. Dakako, današnji politički zemljovid srednje i istočne Evrope nije isti kao na početku 20. stoljeća, premda je moguće propoznati neke odjeke prošlosti, primjerice u težnji za obnovom bliskih veza između srednjoevropskih zemalja, koje tobože dijele velik dio zajedničke povijesti. U tom sklopu, težnja za Srednjom Evropom pokreće, među inim, i problem vrednovanja baštine Austro-Ugarske, što svakako ne znači da novoosamostaljene države na ovom području priželjkuju restauraciju tvorevine u kojoj su se njihovi narodi (ipak!) nalazili u podređenu položaju. Drugim riječima, utvrditi da sve u Austro-Ugarskoj nije bilo tako "crno" kao što se pisalo u historiografiji "država nasljednica" ujedno ne znači da možemo zanemariti stvarne neravnopravnosti koje su postojale u austrougarskom razdoblju, kao i u prijašnjim fazama Carstva.

S druge strane, zanimanje za ovo staro carstvo nije ograničeno samo na sredine koje su nekada tvorile njegov dio. I u zapadnoj Evropi, koja se u maastrichtskom duhu ubrzano kretala od gospodarske prema političkoj integraciji, slika ili, točnije, simbolika Austro-Ugarske na stanovit je način postala vrlo privlačna. "Habsburgovski kozmopolitizam" dobivao je pozitivan predznak u opreci prema tzv. "svijetu nacija" (Finkelkraut, 1992: 78). Paradoksalno, iz te se slike izostavljao kamen temeljac - sama monarhija, tj. vladarska loza koja je jamčila jedinstvo države sve dok je djelovao feudalni sklop iz kojeg je i izrasla, ali čiji su kasniji pokušaji u pravcu modernizacije nužno uključivali apsolutističke i neoapsolutističke metode, uz jake germanizacijske pritiske na koje će se u ustavnom (dualističkom) razdoblju nadovezati i mađarizacijski pritisci. Unatoč tomu, važno je da se motiv nadnacionalnosti uzdizao u jednom dijelu suvremene Evrope baš u trenutku kad se u drugom dijelu kontinenta urušavao. S tim u vezi, govoreći o odnosu ponekih zapadnoevropskih krugova prema dramatičnom kraju bivše Jugoslavije (idealizirane na sličan način), Alain Finkelkraut ovako je opisao njihov otpor: "Zamjerka je u tome što se prestalo biti habsburgovcima u trenutku kada sav svijet - misle oni - to postaje; da se granice ucrtavaju kad se postavlja potreba da ih se ukine; da se želi biti Slovenac ili Hrvat ili Makedonac, kad smo svi mi 'crni-bijeli-smeđi'; da se podleglo, jednom riječju, 'virusu fragmentacije'..." (1992: 78-79).

Formulu “virus fragmentacije” Finkelkraut je pozajmio, prema vlastitom navodu, od francuskog politologa i ustavnog teoretičara Mauricea Duvergera (Finkelkraut, 1992: 79). Zapravo, opća zamisao o pogubnom širenju podijeljenosti proteže se kroz mnoge novije analize etničkih i/ili nacionalnih tema. Nerijetko, tematika se svodi na puki tribalizam, kao u Timesovom *Vodiču kroz narode Evrope* iz 1994. godine, sa znakovitim podnaslovom: *Neophodan priručnik o plemenima Evrope*, a u kojemu se iznosi krajnje razdobljen prikaz evropskih naroda.¹ Valja se prisjetiti da se izraz “pleme” rabio i u političkom rječniku Austro-Ugarske, za što bi se *eventualno* moglo naći neko opravdanje tek u stupnju neizgrađenosti tadašnjega nazivlja - ali to treba tek istražiti.² Čini se da kod dijela današnjih autora susrećemo, u najmanju ruku, svojevrsno čuđenje i/ili zbunjenost pred pojavom tzv. “etničke eksplozije”, a pozornost se osobito usmjeruje na područje “etničkih sukoba”.

U ovakvom gledištu, etničnost zapravo označuje - jednom riječju - podjelu, a ta podjela ima u pravilu negativan predznak.

No, etničnost je ipak mnogo složenija pojava, a gledište da rađa podjele koje nužno vode u sukobe također zahtijeva ozbiljnu ogradu (barem u metodološkom pristupu). Doduše, etničnost svakako *podrazumijeva* postojanje različitosti, ali je upitno koliko je to njezin osnovni značaj ili smisao, i još je mnogo upitnije (blago rečeno) koliko su te razlike esencijalno vezane za sukobe ili suparništvo. Uostalom, čak i znamenita etnička teorija koju je ponudio norveški istraživač Fredrik Barth (1969), a u kojoj se etničnost određuje kao proces subjektivnog razgraničavanja između skupine “mi” i skupine “oni”, počiva na temeljnoj postavci o *zajedništvu*, odnosno stvaranju zajednice. Istina, Barthov glavni doprinos teoriji etničnosti nije toliko u razradi pojma zajedništva, koliko u relativiziranju ideje o samostalnoj genezi etničkih skupina, kao i u relativiziranju inherentne veze etničnosti s kulturnim datostima, shvaćenim u širem smislu (od materijalne kulture do jezika i duhovnih izraza kulture). Prema Barthu, etnije ne nastaju u izolaciji (dakle samostalno), nego u dodiru i interakciji između dviju ili više ljudskih skupina, i to s proizvoljnim izborom građe iz kulturnog inventara, koja zatim služi u određivanju etničkih “granica” (*boundaries*).

¹ Zanimljiv je uvodni komentar urednika: “Kad su se zemlje EZ obvezale budućem jedinstvu u Maastrichtu u siječnju 1992, svijet je pretpostavio da su se istočna i zapadna Evropa lansirale u suprotne smjerove: fizija na istoku, fuzija na zapadu. U stvarnosti, devolucijski virus napao je velike političke jedinice svuda po kontinentu” (Fernández-Armesto, 1994: 7).

² Ovo ostaje predmet za istraživanje, premda znamo da je izraz “pleme”, kako je dobrano prešao u politički rječnik prvih jugoslavista, nosio jasan unitaristički smisao: Srbi, Hrvati i Slovenci bili su svedeni na “plemena” u jednom “jugoslavenskom narodu”.

Ne možemo poreći da u toj poprilično popularnoj shemi "ima nešto", da je, štoviše, koristan putokaz u istraživanju nekih etničkih situacija. Nažalost, iz takve je sheme također lako zapasti u redukcionizam, te svesti svu pojavu na puko "natezanje" između skupine "mi" i skupine "oni", i na kraju opet stići do vizije o "plemenima" koja se međusobno taru jer su jedni, poput Swiftovih zaraćenih Lilliputanaca, odlučili razbiti jaje sa šire strane (tj. s "tušike"), a drugi s uže (tj. s "vršike").³ Vjerujemo da ova parodija dobro ilustrira da je riječ o dosta starom shvaćanju u evropskom misaonom fundusu. No, kako je istaknuo britanski sociolog Anthony Smith: "... ne možemo promatrati razne kolektivne simbole i vrednote koje tako vidljivo diferenciraju zajednice kao puke 'mehanizme razgraničenja' odnosno kao 'kulturne oznake' koje dijele 'nas' od 'njih'. Ne možemo ni temeljiti naš pojam o etnicizmu na široko osvjedočenom osjećaju 'tuđeg' i 'neshvatljivog'. Činjenica da su ljudi 'izvana' nama 'stranci', da se ne možemo s njima sporazumijevati i da nam se 'njihovi običaji' čine nepojmljivima, dobiva smisao i značaj samo iz već postojećeg osjećaja zajedničkih iskustava i vrednota, iz osjećaja zajednice, 'nas' i grupne pripadnosti, koji je izveden iz odraza obiteljskih nasljeđa u širokoj kompozitnoj tradiciji i životnom stilu, koji oblikuje i ograničuje te (iste) obiteljske baštine i samopoimanja" (1988: 49).

Smithovo tumačenje blisko je našem vlastitom shvaćanju (shvaćanju autora ovih redaka), iako se mogu naći zamjerke. Dakle, ključna sastavnica etničnosti bila bi pojam zajedništva, a razgraničenje bi bilo izvedeno naknadno. Ipak, prije nego nastavimo tu ideju, vrijedi promotriti još jednu razradu koja počiva uglavnom na Barthovim postavkama.

Takvu jednu razradu, s gledišta kulturne antropologije, iznijela je u veljači 1989. na 8. susretu hrvatskih i slovenskih etnologa hrvatska znanstvenica Olga Supek (1989). Riječ je o sažetom i dopadljivom referatu, koji je naišao na povoljan prijem.

Kao prvo, autorica je već u uvodu svom tekstu usvojila Barthove postavke: ponajprije, subjektivno određivanje etničkih granica, dakako u sferi "... društvene interakcije", "odnosa moći", "tekuće ekonomske, administrativne, političke i ideološke interakcije", zatim "uglavnom proizvoljno" uzimanje dijelova iz "kulturnog nasljeđa" da se legitimira "pozicija te grupe unutar širega društvenog konteksta" (Supek, 1989: 145). Slijedi kritika "ranije etnologijske i kulturnoantropologijske tradicije", koja je navodno etničnost uvrštavala u red prirodnih pojava, koje proizlaze iz zajedničkih i

³ Swiftova parodija vjerojatno dosiže vrhunac u rečenici: "Računa se da je jedanaest tisuća ljudi u različita vremena voljelo pretrpjeti smrt nego se pokoriti i razbijati jajima vršiku" (Swift, 1993: 43).

osebujnih tradicija, i to pod pretpostavkom o gotovo mističnoj vezi “između pripadnika naroda i tla na kojem žive”, tj. prema tezi “duha i krvi” s odrazima u narodnom stvaralaštvu (Supek, 1989: 145-46). Poslije toga, autorica skicira Barthovu teoriju (Supek, 1989: 146-147), koju ubrzo nadopunjuje, pozivajući se na novije studije koje u tu shemu uključuju globalne odnose moći i svjetske gospodarske sustave i stanovitu dijakronijsku (povijesnu, EH) razinu. Odbacuju se “implikacije gotovo ‘tržišne slobode’ u izboru etničke osobitosti”, a ističu se hijerarhijski odnosi političke i gospodarske moći, globalni razvitak i nejednakost, te djelatnosti “elite” u biranju, plasiranju i stvaranju nacionalnih simbola podrijetla i osobitosti (= etničkih simbola, EH) (Supek, 1989: 147-148). U ostatku rada autorica nastoji točnije razlučiti kulturu od etničnosti i dati komentar o povijesnosti etničnosti (“povijesnost etnosa”). Kulturu vidi, u širem kulturno-antropološkom smislu, kao ukupni način života neke ljudske skupine - to je objektivna razina, koju pripadnici kulturnih skupina ne moraju svjesno prepoznavati, dok etničnost ostaje deklarirani osjećaj pripadnosti skupini. Etničnost (etnos) opet je tu “subjektivno razgraničenje” koje je tek proizvoljnim izborom vezano za neke kulturne osobitosti, pa tako i za jezik kao kulturnu osobitost (Supek, 1989: 149-150). Potom, u osvrtu o povijesnosti, nakon utvrđivanja da je etnos (etničnost) “... antropološka karakteristika svakog oblika udruživanja, od najjednostavnije ‘horde’ [sic] do moderne nacije” - s čime se uz nešto preinačen rječnik možemo potpuno složiti - autorica iznosi tvrdnju da se u hijerarhijski organiziranom društvu etnički odnosi uvelike stvaraju “odozgo na dolje” (Supek, 1989: 151). Pri kraju rada tvrdi se čak da je “Etnička podjela u suvremenom svijetu sve [...] manje etnička, a sve više klasna” (Supek, 1989: 152). Tu se, međutim, javlja proturječje u odnosu na ono što je malo prije bilo rečeno o etničnosti kao općoj antropološkoj kategoriji.⁴

U kontekstu naše srednjoevropske tematike nameće se logično pitanje: Možemo li iz ovih ideja izvući neke smjernice za istraživanje nekadašnjih etničkih i/ili nacionalnih procesa u Srednjoj Evropi? Odgovor se na prvi pogled čini pozitivnim. I doista, srednjoevropski prostor, *pogotovo u vrijeme Habsburgovskog carstva*, bio je svakako obilježen razmjerno jakim gospodarskim, političkim i općenito kulturnim interakcijama, a daljnje jačanje tih interakcija tijekom 19. stoljeća izgleda kao zgodno objašnjenje za razne “nacionalne preporode” koji su tada uzeli maha među svim narodima Carstva. Štoviše, težnje za etnonacionalnim razgraničenjima, koje radi nastavljanja ove misli uvjetno možemo povezati s “nacionalnim preporodima”, imale su, čini se, učinak na stvarno državno-političko razgraničenje - primjerice na ustavnu

⁴ Ispričavamo se autorici ako smo preveliku težinu pripisali “ideji u razradi” iz teksta koji je ipak izišao prije nekoliko godina.

promjenu 1867. kojom se uspostavila državna dvojnost Austrije i Ugarske, zatim u manjoj mjeri na hrvatsko-ugarsku "Nagodbu" iz 1868, pa na samom kraju, nakon sloma Carstva 1918, na osamostaljivanje "država nasljednica". *Mutis mutandi*, ista bi se stvar zatim mogla vidjeti u povijesti onih dviju "država nasljednica" koje su ostale etnički višenacionalne - Češkoslovačka i Jugoslavija (ovdje moramo apstrahirati problem etničkih manjina u Austriji, Mađarskoj, i pogotovo u Rumunjskoj, s time da potonja samo djelomično ulazi u skupinu "država nasljednica"). U tim primjerima, premda s drukčijim tempom i značenjem, također opažamo pomake od centralizma (što odgovara razdoblju apsolutizma u Habsburgovskom kontekstu), preko federalističkih ili konfederalističkih pokušaja (što se teorijski može usporediti s Austro-Ugarskim dualitetom), konačno do samostalnih nacionalnih država. Naposljetku, čak se i zbunjenost nekih kritičara pred pojavom "virusa fragmentacije" u današnjoj zapadnoj Evropi može tumačiti (pomalo zlobno!) kao problem neshvaćenja zakonitosti etničkog razvitka - jer bi, eto, očit polet gospodarskih, političkih i društvenih interakcija na evropskom Zapadu morao zapravo ojačati etnonacionalna razgraničenja, a ne dovesti do jedinstvene sveevropske identifikacije.

Dakako, ovdje se javlja pitanje o razvitku odnosa moći u cjelini u okviru koje se interakcije odvijaju, odnosno pitanje o ulozi elite.

Međutim, tu već vidimo poteškoće u predloženom modelu. U Habsburgovskom carstvu, u njegovim "državama nasljednicama" kao i u suvremenoj zapadnoj Evropi, postojale su (a u potonjem slučaju još postoje) vrlo moćne političke i društvene elite sa živim interesom da utječu, ili da "odozgo" prekroje, razne etničke, nacionalne ili pak nadnacionalne identitete "svojih ljudi". Ali, neki identiteti *naprosto se nisu mogli promijeniti*, neovisno o količini moći kojom su dotične elite raspolagale. Istina, moglo bi se reći da količina društvene moći, mjerljiva kapitalom ili stupnjem kontrole nad birokratskim aparatom, ne znači nužno sposobnost korištenja te moći. U habsburgovskom primjeru moglo bi se, primjerice, argumentirati da bečko središte, koje je imalo razmjerno najveću moć u raspolaganju resursima, nije neko vrijeme ni samo bilo načisto u kojem pravcu treba ići - prema daljnjoj integraciji u njemački svijet, ili prema širenju austrijanstva, koje bi zatim trebalo mnogo jasnije razlučiti od njemstva. Dakako, za drugo rješenje postojala je i podrška u vladajućim krugovima nenjemačko-govornih naroda, ali se problem sastojao u tome da je ta podrška bila usmjerena poglavito na dinastiju, i da je uvelike imala feudalne oslonce, koje je bečko središte kanilo slomiti.⁵ Fatalan korak ka germanizaciji, birokratski nametnutoj "odozgo", na kraju je otuđio i šire narodne slojeve izvan njemačko-govornih zemalja. U primjerima "država nasljednica" također bi se moglo tvrditi da etnonacionalne vizije njezinih elita nisu bile jasne ni njima samima, i da su

njihovi pokušaji stvaranja jedinstva napokon završavali u prisili i jačanju otpora prema toj prisili. Čini se da se svuda zapravo javlja neuspjeh kada elita želi nametnuti neku etnonacionalnu viziju koja je u bitnom raskoraku s konkretnom etničkom situacijom koja već postoji, dakle s etničkom situacijom koja je izrasla iz povijesnoga hoda. A taj povijesni hod, nužan za razvitak etnije, po svemu je sudeći vrlo dug. Zanimljivo je u tom smislu da današnji pokušaji izgradnje osjećaja nadnacionalne evropske pripadnosti imaju najveće izgleda za uspjeh upravo u zemljama i/ili povijesnim pokrajinama koje su nekada tvorile dio Karolinškoga carstva! Dakle, grad Maastricht - jedno od središta Karla Velikoga - ima više nego simboličko značenje u stvaranju Nove Evrope.

Sve u svemu, rekli bismo da su mogućnosti djelovanja društvenih elita na etnički razvitak uvelike ovisne, i ponekad čak onemogućene, već postojećim povijesnim fundusom. To ne znači da najmoćniji društveni slojevi ne mogu utjecati na etnički razvitak. Oni to mogu, kao što dobro potvrđuje djelovanje nacionalnih "preporoditelja" u 19. stoljeću. Međutim, u tekućem etničkom razvitku njihovo djelovanje može tek pokušati preartikulirati poneki smjer, a ne generirati osjećaje pripadnosti koji prije toga nisu postojali. U krajnjoj liniji, to djelovanje elite može dati i ime - predložiti nov etnonim za etničku zajednicu, što je svakako važno za artikuliranje etničke svijesti. No to ne znači da će taj etnonim napokon biti prihvaćen, ako nema barem neku dublju povijesnu utemeljenost. Pokušaj "ilirskih preporoditelja" da prošire ilirsko ime na sve Južne Slavene propao bi najvjerojatnije čak i da ga nisu zabranile carske vlasti 1843. godine. "Ilirsko" se svelo na svoju realnu jezgru, na hrvatsko, koje se nije uspjelo proširiti mnogo dalje od granice Trojedne Kraljevine i nekih dijelova Bosne i Hercegovine (dakako, apstrahiramo ovdje pitanje šire hrvatske dijaspore u Podunavlju i drugdje). A budući da je već postojalo hrvatsko ime, štoviše s tisućljetnom povijesnom tradicijom, ilirski je naziv izgubio smisao. Ostali Južni Slaveni također su ga odbacili. Po sličnom obrascu propast će poslije integralistički pokušaji zamjene svih etnonima na slavenskom Jugu općom jugoslavenskom oznakom.⁶ Korisnu opomenu o mogućnosti utjecanja "odozgo" na etnički razvitak daje i primjer bosansko-

⁵ Kao sažet simbol na razmeđu ovih kretanja stoji lik hrvatskog bana Josipa Jelačića. On je ujedno i Austrijanac i Hrvat, štoviše pobornik "slavenstva"; on je ujedno i ratnik-feudalac (pripadnik stare hrvatske "političke nacije") koji u ime cara vodi hrvatsku vojsku protiv mađarske revolucije, i namjesnik-ban koji u Hrvatskoj ukida kmetstvo i pokušava, koliko god može, pružiti otpor (o Jelačićevom držanju za vrijeme neoapsolutizma, v. Gross, 1985).

⁶ Jugoslavenstvo, kakvo se razvijalo u 19. stoljeću najprije u hrvatskim zemljama Habsburgovskog carstva, imalo je male izgleda u Slovenaca, i još manje u Bugara. Još u to vrijeme ono se brzo svelo u hrvatske i srpske razmjere. Zanimljivo je da su Srbi najprije pružali znatno jači otpor jugoslavenskom imenu od Hrvata, no nakon uspostave prve zajedničke države Južnih Slavena (osim Bugara) jugoslavenstvo je postupno poprimilo pretežito srpska etnička obilježja. Današnja SR Jugoslavija pokazuje krajnji ishod tog procesa - ostatak Jugoslavije uglavnom je Srbija, s dodatkom Crne Gore, u kojoj je također postojala duga tradicija srpske etničke svijesti.

hercegovačkih muslimana. Iako je riječ o etniji koja se i danas nalazi u procesu izgrađivanja, i to u vrlo teškim uvjetima, pokazalo se da hrvatske, srpske, pa i jugoslavenske opcije nisu urodile željenim plodom. U povijesti je ta etnička skupina realno postojala bez točnog i postojanog etnonima! U naše vrijeme svjedoci smo ponovnog uvođenja naziva "Bošnjak", što ga je svojedobno zagovarala austrougarska uprava. Dakako, danas je to reducirano bošnjaštvo, jer je austrougarski naziv trebao uključivati ne samo muslimanski živalj Bosne i Hercegovine, nego i katolike i pravoslavce (Hrvate i Srbe), pri čemu se polazilo od političkih interesa Carstva.⁷

Ideja da etničnost i etnički procesi niču u dugotrajnom povijesnom hodu, na koji se može djelovati tek ako se za to pojave preduvjeti u povijesnom fundusu, čini nam se ključnom. Što se tiče Barthove definicije da je etničnost proces subjektivnog razgraničenja između skupine "mi" i skupine "oni", moramo ustvrditi da je subjektivna razina uvelike podređena onome što je povijest objektivno izgradila. Isto tako, iako ne možemo poreći da međuetnička interakcija ima bitnu ulogu u "etnoevoluciji", postavka o zajedništvu - koja je prisutna i kod Bartha - znači da prioritet ipak ostaje na odnosima između pojedinaca i skupina unutar same etnije. Složit ćemo se ovdje sa Smithom da prvo treba postojati skupina "mi". Drugo je pitanje, koje već zalazi u filozofiju, koliko su odnosi sa nekom skupinom "oni" nužni da zajednica prepozna sebe i izgradi svoju (etničku) samosvijest. Držimo da, u krajnoj liniji, jasno artikulirana samosvijest zajednice nije ni potrebna da bi ona stvarno povijesno postojala! To objašnjava i probleme kada pokušaji etničkog inženjeringa u političke svrhe odjednom naiđu na otpor etničkih ili subetničkih skupina na koje prije nisu računali. O proizvoljnosti izbora simbola za izgradnju etničke svijesti isto moramo reći da se kao teza može prihvatiti vrlo uvjetno. Istina je da se etničko zajedništvo može izgraditi oko različitih sadržaja iz kulturnog inventara, pa to može izgledati "proizvoljno" - međutim, povijest će pokazati koji su sadržaji doista dovoljno trajni i pouzdani da se etnija stvori. Osim

⁷ Carska uprava išla je protiv tadašnjih hrvatskih težnji da se Bosna i Hercegovina integrira u Trojednicu, kao što je ujedno usporavala političko-upravnu integraciju same Trojednice, premda to nije mogla izričito odbiti zbog legitimnih povijesnih prava. S druge strane, austrougarsko bošnjaštvo služilo je i kao brana od širenja srpstva, pa i političku afirmaciju jugoslavenstva. U današnjem suženom značenju, kao oznaka za etniju južnoslavenskog govora i islamske vjere, bošnjaštvo ima drukčiju integrativnu funkciju. Postoje, međutim, znatne proturječnosti u pokušajima današnje "bošnjačke" elite da artikulira povijesnu utemeljenost bošnjaštva. Tako jedna islamska etnička skupina mora tražiti izvore svoje osobitosti u predislamskoj Bosni, što će reći u vremenu "nevjerstva". Mit o "bogumilskom" podrijetlu bosanskohercegovačkih muslimana služi ovdje kao najbolji simbol za manipuliranje. Povijesne analize pokazuju svu neodrživost mita - no, ono što je važno jest da mit "prolazi", i to ne zbog spretnosti elite koja ga uspijeva nametnuti, nego zato što ga je etnička skupina spremna prihvatiti.

toga, različiti sadržaji utjecat će na razvitak *različitih tipova etničnosti*. Neka etnija koja je nastala poglavito oko religijskih čimbenika imat će jamačno drukčiji razvitak od neke etnije koja je izrasla poglavito iz područno-političkih okvira (v. Heršak, 1991; Хершак и Кумпес, 1993). Jezik, koji je i sâm važan sadržaj u etničkom razvitku, može nam poslužiti kao analogija - jezik se može razmotriti kao opći sustav komunikacije, no pojedini jezici razlikuju se ne samo po riječima, ili točnije po vezama što ih stvaraju između zvukova i pojmova, nego i po gramatičkim sustavima, koji se mogu uvrstiti u različite opće tipove. Tipologija etničnosti bila bi, dakle, slična tipologiji razvrstavanja gramatičkih tipova.

Pri kraju ovoga izlaganja moramo ustvrditi da ostaju mnoga otvorena pitanja u analizi etničkih pojava i, slikovito rečeno, "gramatike etničnosti". No čini se da već možemo zamisliti ovu pojavu *kao oblik integracije* ljudskih zajednica u povijesnom toku. Povijesno iskustvo Srednje Evrope nudi bogatu građu za testiranje te teze i za istraživanje kako je etnonacionalna integracija napokon dovela do stvaranja državnih zajednica na ovom prostoru, čiji korijeni sežu zapravo sve do ranoga srednjovjekovlja. Za etničku pojavu mogli bismo reći i da je transgeneracijski čimbenik društvene integracije (integracije društvenih zajednica). Nadalje, radi se više o nekoj vrsti *težišta u procesu* integriranja, nego o nekom *procesu*, iako je očito da se i to težište mora oblikovati u nekom procesu, i da se zatim - u okvirima povijesnih mogućnosti! - razvija, modificira i, ponekad, raspada. Moraju se uzeti u obzir razna kulturno- ili socioantropološka obilježja koja djeluju na stvaranje etničkih zajednica. Etničnost bi bila, dakle, objektivna kategorija, ali i subjektivna, jer je ipak društvena i kao takva ovisna o ljudskom djelovanju. Uostalom, uvijek postoji stanovita veća ili manja sloboda izraza u načinu kako konkretni pojedinci doživljavaju ili ne doživljavaju svoju etničnost. Stanovite margine slobode uvijek *negdje* postoje, barem za neke pojedince. Međutim, tu se u etničkom sklopu javljaju posredne uloge obrazovanja i socijalizacije, i s tim u vezi razni posredni utjecaji i, dakako, strukture moći i prevladavajući svjetonazori u društvenoj zajednici.

Radna definicija o etničkom razvitku, koju je predložila skupina istraživača iz Instituta za migracije i narodnosti u Zagrebu, polazi uglavnom od takve integrativne vizije etničnosti. Koristimo priliku da je citiramo: "Razvitak etnije može se promatrati

⁸ Definicija treba poslužiti kao polazište za projekt u kojem bi se istraživao hrvatski etnički razvitak. Istraživanje bi imalo tri dijela: 1) odrediti glavne povijesne etape u razvitku hrvatske etnije i razmotriti dva posebna oblika posredovanja u prijenosu etničke svijesti (primjer obrazovanja i religije), 2) na temelju dobivenih spoznaja utvrditi kojem općem tipu hrvatska etnija u osnovi pripada, te kako se taj tip odnosi prema drugim mogućim tipovima; 3) pokušati utvrditi opće smjernice za daljnji razvitak hrvatske etnije, u kontekstu tekućih procesa u Evropi. Kao voditelj projekta izabrana je Ružica Čičak-Chand, a suradnici su Jadranka Čačić-Kumpes, Emil Heršak, Josip Kumpes i Silva Mežnarić.

kao ishod međugre objektivnih čimbenika temeljenih na povijesnom hodu, specifičnih konfiguracija socioantropoloških obilježja zajednica, slobodnog izbora, povijesne svijesti posredovane obrazovanjem i ranom socijalizacijom pojedinca. Kao posrednici u toj međugri javljaju se strukture moći i svjetonazori u onim konkretnim zajednicama u kojima se pojedinci svakodnevno kreću.”⁸

LITERATURA

BARTH, Fredrik (ur.) (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Culture Difference*. Boston: Little, Brown & Co.

FERNÁNDEZ-ARMESTO, Felipe (1994). *The Times Guide to the Peoples of Europe. The Essential Handbook to Europe's Tribes*. London: Times Books.

FINKIELKRAUT, Alain (1992). *Comment peut-on être croate?* Paris: Gallimard.

GROSS, Mirjana (1986). *Počeci moderne Hrvatske*. Zagreb: Globus.

HERŠAK, Emil (1989). “O etnosu u prošlosti i sadašnjosti”, *Migracijske teme*, Zagreb, 5(2-3): 99-112.

HERŠAK, Emil (1991). “Različiti sociohistorijski tipovi etničnosti”, *Migracijske teme*, Zagreb, 7(3-4): 335-363.

ХЕРШАК, Э[мил], Й[осип] КУМПЕС (1993). “Два типа этничности (хорватский и сербский примеры)”, *Этнографическое обозрение*, Москва, № 4: 29-40.

SMITH, Anthony (1988). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.

SUPEK, Olga. (1989). “Etnos i kultura”, *Migracijske teme*, Zagreb, 5(2-3): 145-153.

SWIFT, Jonathan (1993). *Gulliverova putovanja*. XV, prerađeno izd. Zagreb: Školska knjiga.

ŠIDAK, Jaroslav, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, Dagovan ŠEPIĆ (1968). *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*. Zagreb: Školska knjiga.

ETHNIC THEORY AND SOME EXAMPLES FROM CENTRAL EUROPE

SUMMARY

The paper attempts to link ethnic theory with some historical examples, mainly from Central Europe, although the author also touches upon modern processes in Western Europe. The ethnic theory of Fredrik Barth offers only a partial examination for the historical development in Central Europe. This theory assumes that ethnicities develop in interaction with other ethnicities, and that ethnic boundaries are defined by an "arbitrary" choice of cultural material. Applied to Western Europe, which is at present uniting in the Maastrich spirit, Barth's theory would mean that ethnic boundaries are in fact increasing parallel with the development of European integration processes, and not the inverse, i.e. economic, political and cultural integration would not lead to a reduction of ethnicity. On the other hand, Barth's assumption of an arbitrary choice of cultural material in tracing ethnic boundaries is not convincing. History itself is the objective factor that determines what cultural or other specificities develop ethno-differentiation significance. Newer elaboration of this theory, which - *inter alia* - emphasis the role of elites in ethnic development, also are problematic, when applied to historical material. Elites can, possibly, attempt to influence the articulation of some ethnic specificities, but history determines what articulations "work" and what do not. The experience of the former Habsburg Empire, as well as of its "successor states", shows that models of "ethnic engineering" conducted "from above" generally were not successful. Yet the author does not deny a certain subjective factor, or else free choice, in the ethnic process. At the end of the paper, he offers a definition of ethnicity as a transgenerational integrative factor for social communities.